

Kos o Goetheju

Irena Samide

Morda je kar nekoliko presenetljivo, da je Janko Kos ob nespornem priznavanju pomena in vloge Johanna Wolfganga von Goetheja ne le za nemški, temveč tudi za evropski literarni prostor, ter poudarka, ki ga je v svojem znanstvenem delovanju dajal prav obdobju njegovega ustvarjanja, namenil Goetheju zgolj eno posamezno študijo, tj. spremno besedo k romanu *Izbirne sorodnosti*, izdanem v prevodu Stanke Rendla (Kos, 1996). Ne glede na to pa se je v številnih znanstvenih študijah (zlasti Kos, 1987; Kos, 1970; Kos, 2000; Kos, 2001) h Goetheju vedno znova vračal in obračal – vsekakor dovolj temeljito, da lahko osvetlimo tako njegovo razumevanje Goetheja v literarnoestetskem in literarnozgodovinskem smislu kot vpliv, ki ga je po njegovem imel nemški klasik na slovenske literarne ustvarjalce.

Goethe in literarna periodizacija

Ko Kos zapiše, da je bil »Goethe v času, ko se je začel njegov odmev na Slovenskem, že splošno priznan klasik ne le nemške, ampak celotne evropske literature« (Kos, 2000, 11), z oznako »klasik« meri na njegovo ahistorično rabo, kot jo je teoretično prepričljivo utemeljil v *Literarnih tipologijah* (Kos, 1989). Glede kategorizacije Goetheja kot evropskega in tudi svetovnega klasika ni seveda nobenega dvoma, precej več težav in nelagodja pa povzroča kratko obdobje

t. i. weimarske klasike, ki ga nemška literarna veda omejuje v ožjem smislu le na dvajset let literarnega ustvarjanja Goetheja (1749–1832) in Friedricha Schillerja (1759–1805) med letoma 1786 (Goethejevo potovanje v Italijo) in 1805 (Schillerjeva smrt). Podobno, čeprav nekoliko manj dramatično, je tudi vprašanje umestitve viharištva, ki ga nemška literarna veda pod oznako *Sturm und Drang* običajno zamejuje z letnicama od 1765 do 1785, med njegove glavne predstavnike pa umešča poleg mladih Goetheja in Schillerja še Friedricha Maximiliana Klingerja (1752–1831) in Jakoba Michaela Reinholda Lenza (1751–1792). Če so si danes glede viharištva nemški literarni znanstveniki v največji meri enotni v tem, da gre kljub njegovim specifikam, ki se kažejo zlasti v poudarjanju individualizma, spontanosti, čustev, naravnosti, originalnosti in kulta genija, vendarle zgolj za literarno gibanje znotraj obdobja razsvetljenstva oz. za njegov podaljšek (Beutin, 2013, 161–163), pa je ne glede na prepričljivo utemeljeno tezo Simona Richterja, da weimarske klasike kot literarnega obdobja sploh ne bi smelo biti (Richter, 2005, 3), klasika v nemških literarnozgodovinskih preglednicah (in zgolj tam) obravnavana pravzaprav brez izjeme kot posebno literarno obdobje, ki se idejno, estetsko in formalno razlikuje tako od razsvetljenstva kot romantike (Beutin, 2013, 192–200). Toliko bolj zanimiv je zato razmislek o tem, kako periodizirati viharištvo in weimarsko klasiko v pregledih evropske in svetovne književnosti in kako razumeti njihove avtorje in besedila zlasti v odnosu do razsvetljenstva in romantike.

Z refleksijo obeh obdobj, s tem pa tudi Goethejevo literarno umestitvijo, se je pri nas najbolj intenzivno ukvarjal prav Janko Kos. V navezavi na Van Tieghema, ki ga je v nekaterih točkah dopolnil in nadgradil (Kos, 1987, 60), je Goethejev literarni opus povsem nedvoumno umestil v obdobje predromantike, njega pa razglasil za njenega najvišjega predstavnika: »Čista lirika evropske predromantike se začne okoli 1770 v Nemčiji« (Kos, 1987, 67). Prvi in hkrati vrhunski dosežek predromantike je po Kosovem mnenju Goethejeva doživljajska lirika iz sedemdesetih let, prav tako pa so tudi Goethejeve mladostne himne v svojem patosu po njegovem primer »predromantičnega entuziazma, ki je brez metafizične podlage antičnih, baročnih in razsvetljenskih od« (Kos, 1987, 67). Z vsem tem se, tako Kos, »poglavitni del vihariške lirike uvršča v predromantično

1 Zgolj za orientacijo: Goethejeva drama *Götz von Berlichingen* je nastala leta 1773, *Trpljenje mladega Wertherja* 1774, Schillerjeva drama *Razbojniki* 1781, njegove *Spletke in ljubezen* pa leta 1784.

območje« (prav tam). Vendar Kos v predromantiko ne prišteva le Goethejevega mladostnega viharniškega obdobja, kar bi se ujemalo npr. z britanskim razumevanjem Goetheja (Boyle, 2023), temveč imata po njegovem enak ustroj tudi njegova »refleksivna, umirjena, zrela lirika iz klasične weimarske dobe in končno njegova pozna poezija v zbirki *West-östlicher Divan*, ki je nastala sicer že pod vplivi romantičnega odkritja Orienta, a je s svojim odklanjanjem romantično skrajnega subjektivizma dokaz, da je Goethe tudi v svojih poznejših obdobjih dosledno vztrajal pri obliki lirskega subjekta, ki ga je dogradila predromantika že na svojem začetku« (Kos, 1987, 67).² Podobno postavlja v epsko poezijo predromantike tudi njegovo klasično pesnitev *Herman in Doroteja* iz leta 1797, ki da je uresničila »pravo predromantiko v obliki krajšega idiličnega epa« (Kos, 1987, 68), predromantična podstat pa naj bi bila odločilna tudi za njegove drame ter novo različico razvojnega romana, *Bildungsroman*³, ki »naj prikazuje usodo junaka, postavljenega na avtonomno, emancipirano in svobodno subjektivnost« (Kos, 1987, 72). Tudi na tem področju ima po njegovem primat Goethe z *Učnimi leti Wilhelma Meistra* (1895/96) ter poznejšimi *Izbirnimi sorodnostmi* (1809) in *Popotnimi leti Wilhelma Meistra* (1821).

Kosovo navajanje, da je »pojmem predromantike literarna zgodovina v glavnem sprejela v svojo periodizacijo evropske literature« (Kos, 1987, 60), se povsem ujema s pogledi Van Tieghema in francoske, pa tudi italijanske literarne zgodovine, deloma angleške (ta jo namreč praviloma zamejuje z letom 1790 in tako vključuje vanjo le Goethejeva viharniška dela), nikakor pa ne nemške. To priznava tudi sam, ko citira Ernsta Roberta Curtiusa, ki je že leta 1948 v *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* očital »Van Tieghemovi obdelavi pojma naivnost, pojem sam pa imenoval 'retuširana obdobjna oznaka'« (Kos, 1987, 41). Ne glede na Curtiusa in številne nemške znanstvenike iz šestdesetih

2 Tako relativno široko pojmovanje predromantike je Kos zastavil že leta 1962 v antologiji *Svetovna književnost*, v kateri je »weimarsko klasiko« izrecno postavil v samo predromantiko in jo obenem razglasil za njen vrh, prav tako je tudi v njegovem velikokrat ponatiskovanem *Pregledu svetovne književnosti* (Kos, 2005) Goethe z vsemi svojimi deli predstavljen kot predstavnik predromantične književnosti.

3 Omeniti velja, da je Kos v spremni besedi k *Doktorju Faustusu* Thomasa Manna (Kos, 2009, 598) predlagal prevod tega žanra kot »roman omikanja«, vendar se besedna zveza nikoli ni zares prijela. Slovenci pa nikakor nismo edini, ki nismo našli relevantne prevodne ustreznice; oznaka žanra *Bildungsroman* se je uveljavila v številnih jezikih, tudi npr. v angleščini, prim. geslo *bildungsroman* v *Enciklopediji Britannica* (Sodelavci enciklopedije, pod geslom: bildungsroman, *Encyclopedia Britannica*. 9. september 2022. Dostopno na naslovu: <https://www.britannica.com/art/bildungsroman> (citirano 1. julij 2023)).

let 20. stoletja, ki jih na istem mestu navaja Kos – Ulrich Weisstein, Edith Braemer, Werner Krauss idr. – in ki skupaj z novejšimi študijami (Drügh, 2023, 218) dokazujejo, da nemška literarna veda pojma »predromantika« nikoli ni sprejela v svojo terminologijo, pa je prav Goethe po Kosovem mnenju dejanski protagonist evropske predromantike, skupaj s Schillerjem sodita po njegovem med »najpopolnejše predromantike« (Kos, 1987, 20). Pri tovrstnem umeščanju Goethejevega celotnega, tudi zrelega in poznega dela v predromantiko, je Kos dosleden v vseh svojih spisih, pri čemer o času »weimarske klasike« (kadar uporablja to obdobjno oznako, jo vedno postavi v navednice) govori tudi kot o »klasicistično obarvani varianti nemške predromantike« (Kos, 2001, 60), »vrhunski predromantiki v njenem zadnjem obdobju, pred prehodom v romantiko« (Kos, 2001, 68) ali o »predromantičnem klasicizmu z mnogimi elementi sentimentalizma in celo razsvetljenstva« (Kos, 2001, 141), za Goetheja v zrelem in poznem obdobju ustvarjanja pa občasno uporablja izraz »predromantični klasicist« (Kos, 2001, 106). Prav s tem ahistorično uporabljenim terminom klasicizem tako Kos tudi sam opozarja na nekatere razlike med posameznimi obdobji Goethejevega ustvarjanja, ne da bi mu bilo pri tem treba posegati v načelno opredelitev njegove duhovnozgodovinske podstati.

Goethejev vpliv na slovenske avtorje

Z Goethejem se je Kos večinoma ukvarjal v povezavi z vplivom, ki ga je ta veliki nemški pesnik, pisatelj in dramatik imel na slovenske avtorje. V strnjeni obliki je svoje ugotovitve združil v informativnem, vendar ne zares izčrpnem članku »Goethe pri Slovencih« (Kos, 2000), ki je izšel v okviru prevajalskega simpozija, mdr. posvečenega prevajanju Goethejevih del v slovenščino,⁴ posamezne izsledke pa lahko izluščimo tudi iz številnih njegovih drugih študij. Z recepcijo Goetheja na Slovenskem se je pri nas sicer ukvarjal Lojze Krakar v disertaciji, ki je izšla leta 1970 v nemščini (Krakar 1970) in nato v nekoliko predelani obliki še v slovenščini (Krakar 1972), v njej pa zajema čas od prvih odmevov Goetheja v Zoisovem krogu konec 18. stoletja do prvega prevoda *Fausta* leta 1908. Pri tem se je posvetil zlasti prevodom, deloma pa tudi Goethejevemu vplivu na izvirna

4 V zborniku, ki je izšel po simpoziju, je objavljenih še nekaj drugih študij o prevajanju Goetheja, prispevke so objavili Janko Moder, Janez Gradišnik, Štefan Vevar, Boris A. Novak, Irena Samide, Tone Smolej, Janez Vrečko in Vera Troha. Prim. Smolej, 2000.

dela posameznih literarnih ustvarjalcev. Kljub nekaterim novim odkritjem pa njegovo delo v literarno-znanstvenih krogih ni naletelo na večji odmev. To je lahko posledica tega, da je njegov znanstveni aparat precej pomanjkljiv in nedosleden in je v monografiji tudi kar nekaj napak, bržkone pa tudi tega, kar mu očita recenzent, da sega namreč njegovo zanimanje »v glavnem do tja, do koder seže materialna resnica in bolj ali manj brezosebna dokumentacija stvari« (Paternu, 1971, 324). Kos Krakarjevi publikaciji očitno pozna, saj se nanju v opombah svojih študij tudi občasno sklicuje, vendar je to bolj izjemoma, precej večkrat omenja Slodnjaka (1958, 1959, 1961), Pogačnika (1969), Paternuja (1957) in druge starejše literarne zgodovinarje. Med starejšimi slovenskimi literarnimi znanstveniki, ki so se ukvarjali z Goethejem, naj omenimo zlasti Franceta Bernika, ki je podrobneje raziskal recepcijo *Fausta* (Bernik, 1999), med novejšimi pa izstopata brez dvoma Seta Knop, ki je izčrpno orisala celotni razvoj faustovskega motiva v evropski književnosti (2011), ter Štefan Vevar, ki je podrobneje orisal fenomen Goetheja in njegovo vlogo v literarnem življenju 20. in 21. stoletja, celostno opredelil Goethejevo estetiko in poetiko ter s študijo primera treh slovenskih prevodov Goethejevega *Fausta* (Voduškovega, Modrovega in prevoda Erike Vouk) znanstveno ovrednotil literarno prevajanje (Vevar, 2012).

Raziskovanje vpliva Goetheja na slovenske književnike začelja Kos pri razsvetljenskih avtorjih, Zoisu, Linhartu in Vodniku, pri čemer ugotavlja, da ni prav nobenih znamenj, po katerih bi lahko sklepali, da je Goethe pri njih vzbudil kakšno posebno zanimanje (Kos, 2000, 11). Mladi Linhart naj bi se po modernejših razlagah na Dunaju sicer поблиže spoznal z dramami nemškega viharništva, med njimi Klingerjevimi, zato ni presenetljivo, da nekateri literarni zgodovinarji, kot so npr. M. Zupančič, F. Koblar in A. Slodnjak, pri njem poudarjajo pomen viharništva, vendar pa Linhart Goetheja nikjer eksplicitno ne omenja, zato po Kosovem mnenju tudi ossianističnega vpliva nanj ni mogoče izpeljati neposredno prek Goethejevega *Wertherja* (Kos, 2001, 31). Dokazano pa je, da je na Linharta zagotovo vplival Lessing, zlasti njegova *Miss Jenny Love* se v marsičem, ne le v naslovu, navezuje na Lessingovo *Miss Saro Sampson*, pa tudi na *Emilio Galotti*, vendar gre tu po Kosu evidentno še za razsvetljenske (in ne predromantično-viharniške) prvine ter za tradicijo meščanske tragedije (Kos, 2001, 37). Tako kot Linhart je tudi Valentin Vodnik, ki ga Kos umešča v

poznorazsvetljenski sentimentalizem, daleč od predromantike (Kos, 2001, 51), s tem pa tudi daleč od Goetheja.

Prva na Slovenskem, ki se ju je Goethe dotaknil, sta po Kosovem prepričanju Janez Nepomuk Primic in Jernej Kopitar, ki je leta 1808 v svoji *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* Goetheja tudi neposredno omenil in citiral (Kos, 2000, 11). Kos je prepričan, da ga je Kopitar zelo cenil, pa čeprav podrobnejših podatkov o tem, na katera dela in na katere ideje se je osredotočalo njegovo zanimanje, nimamo. Kot dokazuje Kos, je v Kopitarjevem razmerju do Goetheja »prevladoval razsvetljenski vidik racionalnosti in čutnosti«, ki ga je Goethe v weimarskem obdobju zavestno vgradil v predromantični subjektivizem (Kos, 2001, 60), ta razsvetljenska podlaga pa naj bi ga pritegnila zlasti v tistem delu, ki je odseval razmeroma konservativno družbenopolitično in socialno-moralno držo (Kos, 2001, 60). Primica, ki mu je bil Goethe brez dvoma blizu, označuje Kos sicer kot prvega slovenskega »verterjanca« (Kos, 2000, 12), čeprav skorajda v isti sapi ugotavlja tudi, da pri njem ni zaznati »tistega predromantično mrzličnega zanosa, ki je bil značilen za 'wertherijanstvo' 70. let« (Kos, 2001, 73). Vsekakor pa se je Primic nesporno zapisal kot prvi prevajalec Goethejevih del: Kos spominja ndr. na Primičev prevod druge Mignonine pesmi »Nur wer die Sehnsucht kennt« iz romana *Učna leta Wilhelma Meistra* ter nekaj odlomkov iz *Wertherja* (Kos, 2000, 12; Kos, 2001, 70), pri čemer pa se kar nekoliko presenetljivo ne sklicuje na Krakarja, ki je dejansko odkril Primičev prvi prevod Goetheja v slovenščino iz leta 1810 (Paternu, 1971, 324) ter podrobneje analiziral tako prevode kot odmeve wertherjanstva v Primičevi izvorni poeziji (1972, 41–55).

Kot prvega zaresnega poznavalca in občudovalca Goethejevih del izpostavlja Kos Matijo Čopa, predstavnika generacije, ki je tudi že v šoli spoznavala Goetheja kot splošno priznanega evropskega avtorja (Kos, 2000, 12); poleg pesniških del je Čop poznal tudi njegove teoretične spise ter umetnostno-estetska stališča; prav Goethe je bil po Kosovem mnenju zanj še bolj kot brata Schlegla »poglavitna avtoriteta v zadevah umetnostnega okusa in sodbe« (Kos, 2000, 12; Kos, 1970, 86). Na podlagi Čopovih pisem Kos sklene, da je cenil zlasti Goethejev ep *Herman in Doroteja* ter *Zahodno-vzhodni divan*, seveda pa tudi romane in drame, zlasti *Fausta*, poznal pa je tudi prispevke, ki so izhajali v časopisu *Über Kunst und Alterthum*. Ob tem opozarja na dejstvo, da je Čop razumel Goetheja

prvenstveno kot romantika in ob tem zelo cenil Goethejevo »evropsko usmerjenost« (Kos, 1979, 79), s katero se je ta upiral »avtohtonistično-purističnim in samozadostnim težnjam nekaterih nemških narodnih preroditeljev in romantikov« (Juvan, 2011, 117). Ob tem opozarja Kos tudi na pojem *Weltliteratur* pri Čopu: Goethejeve fragmentarne oznake o pojmu svetovne književnosti so sicer znane iz Eckermannovih *Pogovorov z Goethejem* iz leta 1836, a so večinoma bile že prej raztresene po Goethejevih objavljenih in nenatisnjenih prispevkih za revijo *Über Kunst und Alterthum*, zato je precej verjetno, da je Čop prav tu leta 1827 naletel na Goethejevi prvi javni omembi *Weltliteratur* (Kos, 1986, 314; prim. tudi Juvan 2011).

O odnosu med Prešernom in Goethejem se je Kos razpisal na več mestih, najobširneje v monografiji *Prešeren in evropska romantika* (Kos, 1970, 82–89). Ne glede na Čopove zadržke do Schillerja Kos ugotavlja, da je z »območja »weimarske klasike« [...] v zrelo Prešernovo poezijo močnejše segel Schiller kot pa Goethe« (Kos, 2001, 98). Od Goetheja je Prešeren po Kosu črpal kvečjemu posamezne motivne drobce in večje sklope, ki jih je nato vključeval v drugačne kontekste, pa naj gre tu za Ifigenijo in Oresta, motiv vampirske deklice, Tassove ljubezni do Leonore ali pa motivno-tematske in idejne reminiscence iz *Wertherja* in *Fausta* (Kos, 2001, 98). Ob tem pa Kos zastopa tezo, da se Prešernove balade bistveno, tako v snovi, ideji kot obliki, razlikujejo od Goethejevih zgodnjih balad, kot sta npr. »Der Fischer« in »Erlkönig«; osnovni problem pri Goetheju je panteistični pogled na naravo in s tem v zvezi problem posameznika v odnosu do magičnih vesoljskih sil (Kos, 1970, 84); tudi tam, kjer bi lahko govorili o delnem vplivu, je Prešeren idejno-etični tip balade prenesel v popolnoma drugačno vsebinsko in estetsko sfero. Čeprav se je Prešeren z weimarsko klasiko spoznal že v šoli (Kos, 1970, 83) in se posamezni elementi njegovih pesmi naslanjajo na Goetheja, pa je bil, gledano v celoti, Goethejev dejanski vpliv na Prešerna razmeroma majhen, saj je motivom tako Goethejevih kot Schillerjevih del »pogosto jemal prvotni smisel in jih prestavljal v okvir svoje duhovne problematike« (Kos, 1970, 98).⁵

5 Povsem drugačen vpliv na Prešerna je imel po Kosovem mnenju npr. avstrijski dramatik in pesnik Franz Grillparzer (1791–1871). Kot je utemeljeno pojasnil (Kos, 1970, 99 ter Kos, 1990), je Prešeren motiv Sappfo, ki mu je postala simbol pesnika in pesništva in jo je najbolj prepričljivo ubesedil v sonetu *An eine junge Dichterin*, prevzel neposredno iz Grillparzerjeve tragedije *Sappho*, pri čemer ne gre le za zunanjo formo, temveč ga je »sprejel že z izdelano idejo, ker je pač natanko ustrezala njegovemu življenjskemu pojmovanju« (Kos, 1970, 99).

Podobne dvome glede neposrednega vpliva Goetheja na Prešerna ima Kos tudi z ozirom na antične pesniške forme, ki sta jih Goethe in Schiller uveljavila v času weimarske klasike. Prešeren je namreč heksameter in pentameter v epigramih začel uporabljati šele po letu 1840, zato se zdi Kosu bolj verjetno, da jih ni prevzel neposredno od Goetheja, temveč od avtorjev jenske romantične šole. Podobno velja po njegovem tudi za idejo epigrama kot sredstva za satirično posmehovanje sodobni literarni produkciji in literarnim vrednotam: resda sta epigrame v klasični obliki distihov v Nemčiji s svojimi *Ksenijami* (*Xenien*, 1796) uveljavila Goethe in Schiller, Prešeren pa je v »Sršenih« – četudi ne v distihu, temveč v obliki rimanih kitic – uporabil podobne principe, vendar so to prakso uspešno nadaljevali tudi zgodnji nemški romantiki, zlasti brata August Wilhelm in Friedrich Schlegel, zato Kos zagovarja tezo, da je Prešeren tudi to zamisel prevzel posredno od nemških romantikov (Kos, 1970, 100).

Tako so, kot argumentira Kos, vplivi Goetheja postali pomembnejši šele po letu 1848, v času med romantiko in realizmom (Kos, 2001, 74). V tem obdobju razlikuje Kos glede na odnos do Goetheja med tremi generacijami. Prva, v katero sodita Trdina in Levstik, je na piedestal postavljala predvsem Schillerja, medtem ko je imela do Goetheja nekoliko ambivalenten odnos. Tako se je npr. Trdina v avtobiografskem delu *Moje življenje* sicer pohvalil, da je prebral vsega Goetheja in da »ceni njegove romane, da pa zavrača 'nesramnost', kakršno si je Goethe dovolil v romanu *Die Wahlverwandtschaften*« (Kos, 2000, 13). Več stičnih točk z Goethejevim pisanjem vidi Kos pri Levstiku, pri katerem lahko v dramatikii zaznamo jasne vzporednice med *Tugomerjem* in Goethejevim *Egmontom* (Kos, 2001, 193). Tako kot Trdina pa je tudi Levstik imel, kot poudarja Kos, do Goetheja pomisleke: tako je iz moralnih razlogov npr. obsodil Goethejevo »Vor Gericht«, ne pa tudi Prešernove »Nezakonske matere« (Kos, 2000, 13). Ne glede na to pa se, kot dokazuje Kos in se pri tem sklicuje tudi na številne druge literarne znanstvenike, ki so raziskovali Goethejev vpliv na Levstika, od Ocvirka do Paternuja, Slodnjaka in Krakarja, Levstik v svojem zrelem obdobju, tj. v fazi »Toninih pesmi«, rad opira na Goethejevo mladostno liriko iz časa viharnišтва, tj. na doživljajsko poezijo o naravi, ljubezni in razpoloženju, medtem ko v reflektivnih pesmih sledi Goethejevi zreli in pozni poeziji (Kos, 2001, 130–131). Če pri Levstikovih pesmih za Franjo Koširjevo Kos ne opaža Goethejevega

vpliva, pa je to drugače pri njegovem epskem pesništvu, kjer se tako tematsko kot formalno izrazito zgleduje po njem (Kos, 2001, 32).

Močnejši vpliv, tako prevodno kot izvorno, je imel Goethe, kot poudarja Kos, na drugo obdobjno generacijo, kamor sodijo Jenko, Mencinger, Mandelc, Valjavec, Jurčič in zlasti Stritar. Medtem ko ima Goethe v Jenkovi poeziji zgolj obstransko vlogo, so v Mencingerjevem romanu *Abaddon* vplivi Goetheja in zlasti njegovega *Fausta* že precej bolj vidni (Kos, 2001, 176), Goethejev *Werther* pa deloma odmeva v Jurčičevem *Desetem bratu*, zlasti v fiziognomiji Lovra Kvasa (Kos, 2001, 166), četudi je Jurčičev roman po Kosu večinoma prežet z razsvetljensko maniro. V tem času so nastali tudi prvi resnejši prevodi, žal pa je prvi del *Fausta* v prevodu Valentina Mandelca iz leta 1862 ostal le v rokopisu, prav tako je tudi Valjavčeva *Ifigenija na Tavridi* doživela le nepopolno revijalno objavo (Kos, 2000, 13).⁶ Poglavitni nosilec Goethejeve recepcije v drugi polovici 19. stoletja je bil po Kosovem mnenju brez dvoma Josip Stritar, ki se je pri njem inspiriral tako v liriki in prozi kot esejistiki (Kos, 2000, 13). Nanj ni vplivala le doživljajska lirika mladega Goetheja, temveč tudi njegova poznejša dela (Kos, 2001, 140–141); tako se »Dunajske elegije« po formi jasno navezujejo na Goethejeve »Römische Elegien« (Kos, 2001, 143), pa čeprav je, kot zatrjuje Kos, pri Stritarjevi »eklektični poeziji« (Kos, 2001, 141) včasih težko ločevati med Goethejevim in Heinejevim vplivom. Stritar je na Goetheja in njegovo klasičnost v veliki meri oprl tudi svoja kritiška načela, obenem pa se je pri njem inspiriral pri proznem ustvarjanju, z Zorinom pri *Wertherju*, z Rosano pri *Wilhelmu Meistru* (Kos, 2000, 13; Kos, 2001, 173–175). Ob opisovanju močnega vpliva Goethejevega romana *Trpljenje mladega Wertherja* ter pri primerjavi lika Mignon iz *Wilhelma Meistra* in *Rosane* v istoimenski povesti iz leta 1877 Kos omenja tudi Slodnjaka in Koblarja ter številne druge starejše literarne znanstvenike, ki so prav tako že ugotavljali Goethejev vpliv.

V tretji generaciji tega obdobja, ki jo predstavljajo Kersnik, Tavčar in Aškerc, je navezava na ideje in načela obeh weimarskih klasikov, Goetheja in Schillerja, že skorajda povsem zbledela, vendar to ne pomeni, da sta bila ob tem pozabljena. Nenazadnje je pod okriljem generacije tik pred začetkom moderne, ki jo Kos

6 Kos ima pri tem v mislih Valjavčev prevod prvega dejanja, ki je izšel v *Ljubljanskem časniku* leta 1850: *Ifigenije na Tavriškim*. Igre petih djanj, iz nemškega od »Göthe« posloveniti skušal Matija Valjavec. Pervo djanje. *Ljubljanski časnik* 1850, št. 29, 116; št. 30, 120; št. 31, 24 in št. 32, 128. Besedilo je dostopno tudi v Digitalni knjižnici Slovenije.

označuje s terminom epigonska, leta 1908 izšel prvi del Goethejevega *Fausta* v slovenskem prevodu Antona Funtka. Kos ob tem izrecno opozarja, da se je v 20. stoletju – v nasprotju s Schillerjem, ki ni več puščal tako močnih sledov⁷ –, »Goethejev pomen za slovensko literarno ustvarjalnost v tem obdobju ohranil, deloma celo okrepil« (Kos, 2000, 14). Po Kosovem mnenju so vplivi Goetheja na Cankarja (pri katerem je v mladostni poeziji prevladoval Heine) vidni zlasti v *Pohujšanju v dolini Šentflorjanski* in *Kurentu*, kjer lahko izluščimo jasne aluzije na Mefista iz *Fausta*⁸, pri Ketteju pa so opazne sorodnosti v razpoloženski, ljubezenski in življenjsko izpovedni liriki (Kos, 2001, 213). Za Josipa Murna Kos ugotavlja, da je Goetheja sicer cenil, da pa ni mogoče opaziti večjega konkretnega vpliva nanj (Kos, 2001, 214). Največ sorodnosti, tako po motivih in temah kot razpoloženju in tonu, dinamiki in ritmu, pa tudi glede njegove splošne miselnosti, nazora in življenjske orientacije, lahko, tako Kos, v času moderne zasledimo pri Otonu Župančiču, pri katerem izpostavi Kos še zlasti njegov veliki, čeprav neizvedeni poskus filozofsko-satirične pesnitve *Jerala*, ki je nastajal po zgledih iz *Fausta* (Kos, 2000, 14).

V poznejših obdobjih ekspresionizma in socialnega realizma omenja Kos predvsem dva avtorja, ki sta (vsaj delno) stopala po Goethejevi poti: esejist Josip Vidmar je enemu svojih velikih vzornikov ostajal zvest tako z mislimi o posebnem etosu umetnosti in genialnem posamezniku kot v zvezi z Goethejevo pozno, bolj konservativno in umirjeno, zoper romantiko usmerjeno misel (Kos, 2000, 14). Vidmar je Goetheja tudi prevajal (njegov prevod Eckermannovih *Pogovorov z Goethejem* je izšel leta 1959) ter napisal spremno besedo k Voduškovemu prevodu 1. dela *Fausta*. Boža Voduška okarakterizira Kos kot »drugega velikega dolžnika Goetheju«, pri čemer s tem ne misli le na njegovo prevajanje *Fausta*, temveč zlasti na poglede Mefista, s katerim korespondira po njegovo marsikatera Voduškova misel (Kos, 2000, 14). Kos poudarja, da je imel *Faust* med vsemi Goethejevimi deli zagotovo najdaljšo, najbolj počasno, pa tudi najbolj odmevno usodo; opozarja na vsa tista dela, ki se ne zgledujejo neposredno po Faustu, temveč želijo ustvariti po njegovem zgledu »veliki tekst o človekovem spopadu s svetom in zlemi silami v njem« (Kos, 2000, 15), med drugimi so bili to *Vergerij* Mirana

7 Celovit pregled recepcije Friedricha Schillerja na Slovenskem še vedno ostaja deziderat, glede njegove gledališke in šolske recepcije ter kanonizacije na Slovenskem prim. Samide, 2016.

8 O Kosovih pogledih na Ivana Cankarja prim. prispevek Vanese Matajc v pričujočem zborniku.

Jarca in Lovrenčičeva pesnitev *Šolar iz Trente*, *Faust* pa odmeva tako v delih Ivana Mraka kot pri Dominiku Smoletu, Gregorju Strniši in Danetu Zajcu.

Kosov pogled na Goetheja

Kot že uvodoma omenjeno, se je Kos celoviteje ukvarjal zgolj z enim Goethejevim besedilom, romanom *Izbirne sorodnosti* (Kos, 1996), v spremni besedi pa je na kratko označil tudi druga Goethejeva prozna dela. Če je tako Goethejevo viharšiško delo *Trpljenje mladega Wertherja* »njegov najbolj berljiv in popularen roman«, *Učna leta Wilhelma Meistra* »najbolj reprezentativno, ugledno in že kar »klasično« delo«, *Popotna leta Wilhelma Meistra* pa »globokoumen, hermetičen in bralcem ne preveč priljubljen roman Goethejeve starosti« (Kos, 1996, 225), so *Izbirne sorodnosti* njegov najbolj »skrivnosten roman«, ki obravnava večne teme, kamor sodijo zlasti razmerja med spoloma ter nepremostljivo nasprotje med družbenim okoljem in posameznikom, med svobodo in odgovornostjo. Obenem označuje Kos roman za »sicer 'klasično', pa vendar hkrati nenavadno in vznemirljivo besedilo; po zgodbi preprosto in po idejah globokoumno«, po slogu »jasno in tekoče, obenem pa hladno in brezosebno« (Kos, 1996, 225). V nadaljevanju se Kos posveti romanu s treh glavnih vidikov: vprašanja krščanske morale, ubesedenja Goethejeve osebne izkušnje ter postavitve romana v kontekst evropskega ljubezenskega romanopisja. Pri tem poudarja, da je bilo romantikom vsč Goethejevo strogo stališče do zakonske zveze, saj so po letu 1800 mnogi prestopili na katoliško stran (Kos, 1996, 225) in so ga prav zato, ker je v romanu v ospredju *Entsagung*, odpoved, imeli za »najlepši primer krščanske ali celo katoliške romantične poezije« (Kos, 1996, 227), Thomas Mann ga je leta 1925 razglasil celo za Goethejevo »najbolj krščansko delo« (Kos, 1996, 228). Kos se ozre tudi na slovensko recepcijo romana in izpostavi Trdino, ki je obsodil roman kot nemoralen, češ da je že zgolj dejstvo, da so protagonisti med spolnim aktom *mislili* na drugega, dovoljšen greh. Kos zavzame pri tem vprašanju nekoliko nekonvencionalno stališče in pojasnjuje, zakaj roman »kljub svojemu nedvomno moralčnemu namenu ni krščanski, morda pa tudi ne v skladu s Kantovim kategoričnim imperativom« (Kos, 1996, 231), razloge pa vidi v tem, da po njegovem dejansko ne moremo govoriti o pravem odpovedovanju: Otilie in Eduardo namreč raje umreta, kot pa da bi se v resnici odpovedala ljubezni, zatorej gre »za

zmago ljubezenske strasti nad življenjem« (Kos, 1996, 231), podobno kot lahko to po Kosovem mnenju vidimo pri Prešernu, v »Zdravilu ljubezni«, »Prekopu« ali »Neiztrohnjenem srcu«, kjer pevca odreši ljubezenske nesreče šele smrt, prostovoljna ali naravna. Kos ob tem postavi tudi tezo, da sta njuni smrti morda posebna oblika samomora, kar pomeni, da konec ni krščanski, pač pa »izrazito romantičen« (Kos, 1996, 232). Tudi sicer Kos v *Izbirnih sorodnostih* odkriva kar nekaj romantičnih elementov, od posameznih motivov in tem do same ideje in konca romana, ki ga zaradi »nabožno« obarvanih prizorov in podob označi kot posebno obliko »katoliške romantike« (Kos, 1996, 233), po drugi strani pa je po njegovem zaznati v romanu tudi veliko »poganskega« (Kos, 1996, 232), Goethejev panteizem in oboževanje naravnih sil. Kos opozarja na to, kako se Goethe nikoli ne postavlja izrazito na eno ali drugo stran, tako se tudi tu – kot v večini drugih del – ne »izreka niti za popolno svobodnost niti za železno nujnost, pač pa priznava oboje in poskuša med njimi ohranjati ravnotežje, kolikor je to človeškemu bitju mogoče« (Kos, 1996, 233).

Drugo vprašanje, ki se mu Kos posveti, je vprašanje osebne izkušnje. Opozarja nas na to, da Goethejeve znane izjave, da »so vsa besedila, ki jih je dal iz rok, osebna izpoved« (Kos, 1996, 228), nikakor ne smemo razumeti kot dobesedno izpoved, saj Goethe kot vsi literarni ustvarjalci biografska dejstva prilagaja po svoje, zato je Kos tudi tu prepričan, da romana nikakor ne moremo in ne smemo razumeti »samo iz pisateljevih doživetij v času nastanka, pač pa veliko bolj iz vsega tistega, kar obstaja v samem besedilu in mu daje čisto posebne motivne, pripovedne in celo slogovne značilnosti« (Kos, 1996, 229). Žanrsko uvršča Kos roman na začetek velikih romanov 19. stoletja, kamor sodijo med drugim Flaubertova *Madame Bovary*, Tolstojeva *Ana Karenina* ali Fontanejeva *Effi Briest*, po njegovem pa lahko povlečemo marsikatero vzporednico tudi med *Kneginjo Klevsko* in *Novo Heloizo* ter celo Goethejevim *Wertherjem* (Kos, 1996, 229), razlika med vsemi temi romani in *Izbirnimi sorodnostmi* pa je po njegovem v tem, da gre tu za ljubezenski četverkotnik (in ne trikotnik, kot je pravilo drugod), obenem pa gre zaradi celotne postavitve ljubezenskega razmerja, stvarnega prikaza moškega, z vsemi njegovimi »strastmi, hotenji in življenjskimi zagatami« (Kos, 1996, 230) za izrazito »izviren roman«, izjemna je »tudi njegova rešitev erotičnih zapletov in njihovih socialnih posledic« (Kos, 1996, 230).

Povzamemo lahko, da Janko Kos v svoji interpretaciji romana *Izbirne sorodnosti* sledi predvsem Goetheju: namesto da bi se postavil na eno stran in zagovarjal parcialna stališča, poskuša čim bolj plastično predstaviti vso različnost, mnogoglasnost in kontroverznost, ki se razstirajo pozornemu bralcu. Roman se po njegovem nenehno suka med dvema poloma, med povelečevanjem naravne človekove sile in strasti ter krščansko askezo in odpovedovanjem čutnemu užitku, med moralo in nemoralo, med panteizmom in krščanstvom, med individualizmom in pristajanjem na družbene nujnosti. Verjamem, da bi bil s Kosovo spremno besedo zadovoljen tudi Goethe.

H Goetheju pa se Kos posredno vrača tudi v spremni študiji k *Doktorju Faustusu* Thomasa Manna (Kos, 2009). Ne glede na to, da Thomas Mann, kot opozarja Kos, v obsežnem esejističnem spisu *Nastanek doktorja Fausta* (*Die Entstehung des Doktor Faustus*) iz leta 1949, v katerem je podrobneje opisal zunanje okoliščine nastanka dela, ustvarjalne možnosti, med katerimi je izbiral, in vplive, ki so imeli zanj odločilno vlogo, Goetheja med vsemi nemškimi ustvarjalci presenetljivo sploh ne omenja, pa je, tako Kos, iz Mannovega političnega spisa *Nemčija in Nemci* (*Deutschland und die Deutschen*) iz leta 1945, ki je nastal v času, ko je še pisal svoj roman o Faustu, več kot razvidno, da se je v svojih svetovnonazorskih stališčih vrnil prav h Goetheju, v katerem je »našel najustrežnejši in v glavnem tudi edini primer nemške osebnosti, ki je v sebi sicer nosila zapletene, v nevarne globine segajoče značilnosti nemškega duha, a jih je znala obvladati z odločnim obratom vstran od domovinskega nacionalizma v svetovni univerzalizem, proč od samozarzne domovinske ideje v Evropo, iz ozkega pojma nemške kulture v svetovno civilizacijo« (Kos, 2009, 580). Prav v tem spisu je namreč Mann legendo o Faustu spravil v najtesnejšo zvezo s svojo predstavo o nemštvu, »in sicer tako zelo, da že ni več mogoče dvomiti o smislu njegovega razmišljanja« (Kos, 2009, 580), obenem pa je jasno odgovoril na vprašanje, katera točka nemške kulture lahko postane nasprotna utež njenim problematičnim stranem in hkrati merilo, s katerim jih je mogoče ustrezno presoјati. To je, kot poudarja Kos, brez dvoma Goethe, on je za Manna tisto

žarišče, iz katerega lahko edino nemška usoda dobi nov, drugačen smisel. Goethe je edini premagal usodno demoničnost nemštva,

njegovo odtujenost zahodni civilizaciji, razumu in socialno politični sferi življenja z njenimi praktičnimi nujnostmi. Čeprav je nosil s sabo precejšen delež značilne nemške demoničnosti, razklanosti in spekulativne odtujenosti svetu, ga je vendarle premagoval z odločnim obratom stran od nemštva in luteranstva, samotarskega individualizma in nacionalnega subjektivizma, s tem ko se je zapisal svetovljanstvu, evropejstvu, veri v civilizacijo in razum, zdravju v antičnem pomenu besede in naravnemu ravnotežju. (Kos, 2009, 582)

Z besedami, s katerimi je Kos poskušal razložiti Mannov odnos do sveta ter Goethejev vpliv nanj, je gotovo vsaj delno opisal tudi svoj pogled na Goetheja. Iz njegovih razprav namreč ni prav preprosto izluščiti, kakšen je njegov osebni odnos do tega velikana nemške književnosti. Po eni strani se zdi, da, tako kot Prešeren, izgovarja njegovo ime »s posebnim spoštovanjem, kot da mu pomeni že kar najvišje, kar je mogoče najti v sodobnem evropskem slovstvu« (Kos, 1970, 85), po drugi strani pa ni nobenih dokazov, da bi Goethe pri njegovem lastnem razvoju in karierni poti igral kakšno posebno vlogo. V svojih spominjanjih *Umetniki in meščani* (Kos, 2015), v katerih sicer mrgoli najrazličnejših referenc, Goetheja nikoli ne omenja, zato pa npr. prizna, da je v otroških in mladinskih letih najraje prebiral Karla Maya, »čigar prigode je bilo treba prebrati od začetka do neskončnega konca« (Kos, 2015, 97). V tem kontekstu je brez dvoma zelo pomenljiv intervju za *Primorske novice* iz leta 2015 (Gombač, 2015). Na vprašanje, kdo od avtorjev, s katerimi se je ukvarjal, mu ni najbolj blizu, je izpostavil namreč prav Goetheja: »Zdaj sem se spomnil še enega, ki mi ni najbolj ustrezal – Goethe. Najbrž sem na Vidmarjevo željo moral napisati spremno študijo h Goethejevimi *Izbirnim sorodnostim*. Roman je seveda odličen, o njem sem pisal z vsem spoštovanjem in prizadevnostjo, ne morem pa reči, da mi je bil duhovno kakorkoli blizu. Mogoče čutim celo odpor do tega goethejevskega vzvišenega sveta 'boljših' ljudi, ki se trudijo biti spodobno moralični, pa se jim to zmeraj ne posreči. Mislim, da to ni moj svet. To je svet visokega meščanstva, Goethejev svet.« (Gombač, 2015)

Literatura

- Bernik, France, 1999: Recepcija Goethejevega Fausta pri Slovencih. *Primerjalna književnost*. 22/2. 1–11.
- Beutin, Wolfgang in drugi, 2013: *Deutsche Literaturgeschichte: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Heidelberg, Berlin: Metzler Verlag.
- Boyle, Nicholas, pod geslom: Johann Wolfgang von Goethe, *Encyclopedia Britannica*. 12. februar 2023. Dostopno na naslovu: <https://www.britannica.com/biography/Johann-Wolfgang-von-Goethe> (citirano 15. maj 2023).
- Drügh, Heinz in drugi, 2012: *Germanistik*. Heidelberg, Berlin: Metzler Verlag.
- Gombač, Andraž, 2015: Slovenski literati se hitro užalijo in imajo dober spomin. Intervju z Jankom Kosom. *Primorske novice*. 21. 2. 2015. Dostopno na naslovu: <https://primorske.svet24.si/plus/7--val/-slovenski--literati--se-hitro-uzalijo--in-imajo-dob> (citirano 15. 5. 2023).
- Juvan, Marko, 2011: Svetovna književnost na Kranjskem: transfer romantičnega svetovljanstva in oblikovanje nacionalne literature. *Primerjalna književnost*, 34/3. 107–126.
- Knop, Seta, 2011: *Od doktorja do mojstra: razvoj faustovskega motiva v evropski književnosti*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Kos, Janko, 1990: Sapfo, Grillparzer in Prešeren. *Primerjalna književnost*. 13/2. 1–10.
- Kos, Janko, 1970: *Prešeren in evropska romantika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kos, Janko, 1979: *Matija Čop*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Kos, Janko, 1986: Uvodno pojasnilo; Uvod; Opombe. V: *Matija Čop. Pisma Matija Čopa*. 1. knjiga (ur. Slodnjak, Anton in Kos, Janko). Ljubljana: SAZU, 1986. 9–29, 299–351.
- Kos, Janko, 1987: *Predromantika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kos, Janko, 1989: *Literarne tipologije*. Ljubljana: DZS.
- Kos, Janko, 1996: Goethe in Izbirne sorodnosti. V: *Izbirne sorodnosti*. Johann Wolfgang von Goethe. Prev. Stanka Rendla. Ljubljana: Mihelač. 225–233.
- Kos, Janko, 2000: Goethe pri Slovencih. V: *Goethe v slovenskih prevodih. Prevod stripa in slikanice. Asterix v evropskih jezikih*. 25. prevajalski zbornik (ur. Smolej, Tone). Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 11–15.

- Kos, Janko, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kos, Janko, 2005: *Pregled svetovne književnosti*. I. prenovljena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: DZS.
- Kos, Janko, 2009: Doktor Faustus ali roman o nemštvu. *Svetovni roman*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura. 572–599.
- Kos, Janko, 2015: *Umetniki in meščani*. Ljubljana: Beletrina.
- Krakar, Lojze, 1970: *Goethe in Slovenien: die Rezeption seines Werkes bis zur ersten Übersetzung von „Faust I“*. München: R. Trofenik (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen; Bd. 6).
- Krakar, Lojze, 1972: *Goethe pri Slovencih*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Paternu, Boris, 1957: *Slovenska proza do moderne*. Koper: Lipa.
- Paternu, Boris, 1971: Nova razprava o Goetheju pri Slovencih. *Slavistična revija*. 19/3. 323–326.
- Pogačnik, Jože, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva. II. Klasicizem in predromantika*. Maribor: Obzorja.
- Richter, Simon, 2005: *The literature of Weimar Classicism*. New York: Camden House. (Camden House History of German Literature, Vol. 7).
- Samide, Irena (2016): Evropski kulturni svetnik Friedrich Schiller in njegova kanonizacija na Slovenskem. V: *Kulturni svetniki in kanonizacija* (ur. Dovič, Marijan). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 119–136.
- Slodnjak, Anton, 1958: *Geschichte der slowenischen Literatur*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Slodnjak, Anton, 1959: *Zgodovina slovenskega slovstva II*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Slodnjak, Anton, 1961: *Zgodovina slovenskega slovstva III*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Smolej, Tone, 2000 (ur.): *Goethe v slovenskih prevodih = Goethe in Slovenian translations. Prevod stripa in slikanice = Translation of comics and picture books. Asterix v evropskih jezikih = Asterix in European languages: 25. prevajalski zbornik*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev = Association of Slovene Literary Translators.

Vevar, Štefan, 2012: *Fenomen Goethe: njegova estetika in poetika med originalom in slovenskim prevodom*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.